

DE WEERGAVE VAN HET TETRAGRAMMATON IN DE NIEUWE BIJBELVERTALING¹

Het is mijn bedoeling met deze inleiding een constructieve bijdrage te leveren aan het denkproces betreffende de weergave van het tetragrammaton in de Nieuwe Bijbelvertaling. Ik doe dit in de eerste plaats als exegete en theologe. Mijn inleiding bestaat uit twee onderdelen. Eerst wil ik ingaan op de belangrijkste argumenten voor HEER als exclusieve weergave van het tetragrammaton in de Nieuwe Bijbelvertaling, daarna wil ik een alternatief voorstellen met de argumenten die dit alternatief ondersteunen.²

DE ARGUMENTEN VOOR HEER ALS EXCLUSIEVE WEERGAVE VAN HET TETRAGRAMMATON

Ik wil er voor alle duidelijkheid op wijzen dat de discussie wat mij betreft gaat over de weergave van het tetragrammaton en dat ik hier slechts wil ingaan op de argumenten die daarop betrekking hebben. De voornaamste argumenten zoals die tevens worden geformuleerd in de verantwoording bij de Nieuwe Bijbelvertaling, zijn de volgende. De keuze voor HEER 'sluit aan bij de traditie in zowel jodendom als christendom, op grond van de weergave in de Septuaginta; waarborgt de continuïteit tussen Oude Testament en Nieuwe Testament (*kurios* in Nieuwe Testament); is internationaal in recente bijbelvertalingen gebruikelijk; alternatieven stuiten op nieuwe bezwaren'.³

Het argument van de traditie moet mijns inziens van twee kanttekeningen worden voorzien. Ten eerste wordt dit argument in zijn draagwijdte beperkt door de verwijzing naar de Septuaginta die zelf al een vertaling is

---

1. Dit artikel is een bewerking van de lezing die de auteur gehouden heeft op 7 december 1999 tijdens een studiedag van het Nederlands Bijbelgenootschap. De lezing verscheen eerder in het septemnummer van het kwartaalblad van het Nederlandse Bijbelgenootschap *Met Andere Woorden* 20 (2000) 3.

2. Voor wat de argumenten tegen Heer betreft, zie: C. Vander Stichele, 'In Gods naam... maar welke naam? De Heer in de Nieuwe Bijbelvertaling', in: *Fier* 1 (1998) 6, 20-22.

3. *Handboek Nieuwe Bijbelvertaling* (januari 1998), B7: Vertaling van de Godsnamen, 2.

van de Hebreeuwse bijbel. Ten tweede kunnen vragen worden gesteld bij de manier waarop dit argument van de traditie wordt toegepast. Wat is er nu eigenlijk traditie? Het feit *dat* er een substituut voor het tetragrammaton wordt gebruikt of de concrete invulling ervan?

Het beroep op de Septuaginta vereenzelvigd beide, maar dat is niet noodzakelijk. De weergave van het tetragrammaton met HEER wordt overigens sterk gerelativeerd door de veelheid aan godsnamen in de bijbel zelf, waarvan 'heer' (*adonai* of *kurios*) er slechts één is. Feitelijk is deze ene titel de godsnaam bij uitstek geworden toen deze als substituut voor het tetragrammaton is gaan functioneren.

Dat de continuïteit tussen Hebreeuwse bijbel en Nieuwe Testament gewaarborgd zou zijn via de weergave van het tetragrammaton door HEER, is ook slechts ten dele het geval. Deze continuïteit betreft immers opnieuw vooral de Septuaginta en in mindere mate de Hebreeuwse bijbel. Bij nader toezien blijkt trouwens dat de oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament niet altijd op de Septuaginta teruggaan. Ook bestaat in die citaten geen eenvormigheid in de weergave van de godsnaam, voor zover die niet alleen met *kurios* maar ook met *theos* wordt weergegeven. Het *feit* van een substituut is ook hier fundamenteeler dan de concrete invulling daarvan.

De gedachte van een te waarborgen continuïteit lijkt eerder een theologisch en christologisch gemotiveerde bekommernis, dan dat ze berust op de teksten zelf. De titel *kurios* wordt in het Nieuwe Testament immers niet alleen voor God, maar ook voor Christus gebruikt. Maar een dergelijke bekommernis zou niet mogen meespelen bij de beslissing betreffende de weergave van het tetragrammaton in de Hebreeuwse bijbel.

De verwijzing naar wat internationaal gebruikelijk is, overtuigt evenmin. Enerzijds bestaat er geen absolute consensus op dat punt.⁴ Anderzijds liggen de problemen in de verschillende taalgebieden vaak anders. Bovendien is dit argument slechts een formeel en geen inhoudelijk argument. Er wordt immers een beroep gedaan op anderen, zonder dat op hun motieven wordt ingegaan.

Dat alternatieven op nieuwe bezwaren stuiten, lijkt mij een open deur. Uit de publieke discussie van de voorbije maanden is overigens duidelijk genoeg gebleken dat dit ook geldt voor de weergave met HEER. Er bestaat geen probleemloze weergave (meer). De vraag is veeleer hoe de verschillende bezwaren worden afgewogen en welke weergave het meest verant-

---

4. Zo heeft de *Bible de Jérusalem* in haar laatste editie (1998) nog steeds de lezing 'Yahvé'.

woord is en dus best verdedigbaar. Dat hoeft niet noodzakelijk noch bij voorbaat HEER te zijn.

EEN VERANTWOORD ALTERNATIEF

Op grond van deze overwegingen zou ik willen pleiten voor een gekwalificeerd beroep op de traditie. Er moet met name een onderscheid worden gemaakt tussen het principe van het substitueren *zelf* en wat er dan concreet gelezen wordt. Het eerste is fundamenteler dan het tweede. Bovendien betreft het hier een praktijk die wordt toegepast in de Hebreeuwse teksttradities zelf. Het gaat dus om een verschijnsel dat betrekking heeft op de grondtekst. Als dusdanig gaat het aan elke vertaling vooraf. De weergave van het tetragrammaton die dit fenomeen het meest adequaat in een vertaling van de Hebreeuwse bijbel laat zien, is dan ook de transcriptie en niet de vertaling ervan.

In het volgende noem ik taalkundige, filosofische en theologische argumenten die deze keuze verder inhoudelijk funderen.

Taalkundige argumenten

Het tetragrammaton is niet zomaar een woord, maar een naam. Deze naam kan, aldus Wierenga, verder worden gespecificeerd als eigennaam in onderscheid tot een soortnaam.⁵ Een eigennaam geeft twee eigenschappen weer van degene die op die manier wordt aangeduid: identiteit en exclusiviteit. Een eigennaam dient niet vertaald te worden, ook al zou op etymologische gronden de oorspronkelijke betekenis van die naam te achterhalen zijn. Het tetragrammaton functioneert in de Hebreeuwse bijbel als eigennaam voor de God van Israël in onderscheid tot andere goden die ook hun eigen namen hebben: Baäl, Astarte, Asjera, Moloch. Wil men nu de uniciteit van deze god tegenover andere goden weergeven, dan dient de weergave van het Hebreeuwse tetragrammaton in een vertaling het karakter van eigennaam, en dus het tetragrammaton, te behouden.

Filosofische argumenten

Ik wil wat dieper ingaan op de filosofische argumenten voor het behoud van het tetragrammaton. Enerzijds omdat dergelijke overwegingen nog te weinig in het debat zijn ingebracht, anderzijds omdat het artikel waarop ik mij baseer, ten tijde van deze inleiding nog niet is verschenen. Het betreft hier een artikel van Chris Doude van Troostwijk in *Tijdschrift voor*

---

5. L. Wierenga, 'Een eigennaam vertaal je niet', in: *Met Andere Woorden* 18 (1999) 1, 21-39.

*Theologie.*⁶ Ik wil hier kort enkele voor onze discussie belangrijke elementen uit zijn betoog weergeven.

Uitgaande van een taal filosofische analyse wijst Doude van Troostwijk op het 'aanwijzende' aspect van een eigen naam. Namen verwijzen immers naar 'iets' wat buitentalig is. Dat heeft tot gevolg dat de betekenis van een eigen naam niet volledig kan worden gereduceerd tot iets binnentaligs of semantisch. Een naam blijft steeds een verwijzingsteken. Dat geldt ook voor het tetragrammaton als aanduiding van Gods eigen naam. Het bijzondere van het tetragrammaton is evenwel dat het een lettercombinatie is. Het tetragrammaton heeft daardoor het karakter van een visueel teken en kan niet worden uitgesproken. Het is een 'letterplaatje',⁷ dat weerstand biedt tegen de herleiding van het zichtbare tot het hoorbare.

Vraag is of we datgene wat zich tegen een dergelijke herleiding verzet, in betekenis moeten vastleggen. Of moet de betekenis daarvan bewust open worden gehouden, omdat wat we zien niet uitputtend in taal kan worden weergegeven? Het tetragrammaton nodigt in die zin uit tot interpretatie, tot het geven van namen, of beter bijnamen. Dit kan als een probleem worden gezien, maar het kan anderzijds ook positief worden gewaardeerd als een verhaal zonder einde, een uitnodiging tot creativiteit.

Het op een of andere manier handhaven van het tetragrammaton in de vertaling van de Hebreeuwse bijbel houdt precies dit proces open en het bewustzijn levendig van de onherleidbaarheid ervan. Het tetragrammaton is immers slechts een aanduiding van Gods eigen naam, en niet de godsnaam *zelf*. Die naam gaat schuil achter het beeld en wordt zo als het ware op verborgen wijze aanwezig gesteld. Het gaat er eerder om de godsnaam te verbeelden dan te vertalen. Hoe dat concreet zou kunnen, wil ik straks laten zien. Ik wil eerst nog aandacht besteden aan de theologische argumentatie voor het behoud van het tetragrammaton in de vertaling van de Hebreeuwse bijbel.

Theologische argumenten

In het verlengde van het voorgaande kan gewezen worden op de theologische winst die het opschorten van elke 'vertaling' van het tetragrammaton met zich meebrengt. Ten eerste maakt het tetragrammaton zichtbaar dat geen enkel semantisch begrip in staat is God helemaal te bevatten en te beschrijven. Ten tweede wordt er op die manier ruimte geschapen voor

---

6. Ch. Doude van Troostwijk, 'Het geschil en de godsnaam. Semiotische en filosofische notities bij de vertaling van het tetragram', in: *Tijdschrift voor Theologie* 39 (1999), 346-357.

7. Doude van Troostwijk, 'Het geschil en de godsnaam', 354.

een pluraliteit aan godsnamen, een praktijk die in het verlengde ligt van wat de bijbel zelf reeds doet. Ten derde functioneert het tetragrammaton zo als *locus theologicus*, een plaats in de tekst waar God voortdurend gezocht en gevonden kan worden. Ons denken en spreken over God wordt erdoor in beweging gehouden.

HET TETRAGRAMMATON IN DE PRAKTIJK

Tot slot wil ik ingaan op de praktische uitwerking van dit voorstel. Het weergeven van het tetragrammaton kan namelijk op verschillende manieren gebeuren: onverkort in het Hebreeuws of getranscribeerd als JHWH. In zijn bijdrage stelt Doude van Troostwijk voor om het tetragrammaton in het Hebreeuws op te nemen (יהוה). Dat heeft volgens hem als voordeel 'dat de kerkelijke en niet-kerkelijke lezers keer op keer zullen ervaren dat de bijbel een van oorsprong Joods boek is'.⁸ Tevens stelt hij voor om de middelste twee letters kleiner af te drukken dan de eerste en de laatste en in de uitgespaarde ruimte in kleine lettertjes en in het Nederlands 'de naam' te schrijven 'als een uitnodiging om langs de weg van interpretatie en bezinning uit te maken met welke (bij)naam de Onnoembare genoemd zou kunnen worden'. Aan het behoud van het Hebreeuws in een Nederlandse bijbelvertaling kleven mogelijk teveel bezwaren. Een alternatief zou evenwel kunnen zijn om op analoge wijze het tetragrammaton in Latijnse letters met JHWH weer te geven.

Uiteraard zijn hiermee niet alle praktische problemen van de baan. Een belangrijke kwestie blijft immers hoe het tetragrammaton, in welke vorm dan ook, moet worden voorgelezen. Een bezwaar dat in dit verband wordt aangevoerd, is dat het tetragrammaton toch zal worden uitgesproken en dat dit godslasterlijk is. Dat is evenwel nog geen doorslaggevende reden om dan maar iets anders te schrijven dan wat er staat. Er moet hier eerder gezocht worden naar creatieve oplossingen. Die zijn er trouwens al. In verschillende, zowel joodse als christelijke, gemeenschappen bestaat reeds de praktijk om bij het voorlezen het tetragrammaton te vervangen door een andere aanduiding voor God. Ik zie niet in waarom een dergelijke praktijk niet op ruime schaal zou kunnen worden ingevoerd. Dat vraagt natuurlijk sensibilisering en tijd, maar onmogelijk is dat niet.

Om te beginnen kan het lezerspubliek in de periode die aan de verschijning van de Nieuwe Bijbelvertaling voorafgaat, op deze keuze worden voorbereid. Verder kan er een toelichting met leesaanwijzing worden gegeven in de inleiding van deze bijbelvertaling. Een leuke

---

8. Doude van Troostwijk, 'Het geschil en de godsnaam', 356.

suggestie die ik in een van de reacties las, is om een dergelijke leesaanwijzing aan te bieden in de vorm van een boekenlegger. Daarop kan tegelijk bij wijze van suggestie een aantal reeds ingeburgerde alternatieven worden vermeld, zoals Aanwezige, Enige, Eeuwige, Levende, Onnoembare, God, en - waarom ook niet - HEER.